

Overgenomen uit: Begijnhofkrant 42 (2013): 1

IN WELKE TIJD ONTSTOND HET BEGIJNENWEZEN?

Robert Stouthuysen

Het begijnenwezen ontstond op het einde van de 12de en het begin van de 13de eeuw. De 13de en 14de eeuw waren het hoogtepunt van de middeleeuwen. Het was de tijd dat de kerk zich als institutionele macht manifesteerde op het politieke strijdtoneel. Niet altijd heeft de kerk zich toen van haar beste zijde getoond. Maar daarover hebben we het niet; wel over de wijze waarop de christenen in het dagelijkse leven hun geloof in praktijk brachten. Vele christenen deden toen actief aan charitatief werk: zorg voor de lijdenden en armen, de stilaan georganiseerde ziekenzorg, waaruit zoveel ziekenhuizen zijn voortgekomen, het bewaren van de vrede tegenover de bloedwraak en andere vetes (de “godsvrede” voor alle heilige tijden) en de “*ars moriendi*”, dat wil zeggen de kunst en cultuur van het sterven. Dit alles gezien tegen de achtergrond van langdurige hongersnood, epidemieën, pest en oorlogen.

Het was ook de tijd van onvergelykelijke romaanse en gothische kerken en kathedralen, met hun beeldhouwwerk en glas-in-lood, en de vrome rites en levensgewoonten. De mensen waren gewoon, zowel kerkelijk als burgerlijk, “van bovenaf” gedomineerd te worden: door de macht en overmacht van de plaatselijke bisschoppen; door de grote strijd tussen pausen en keizers; akoestisch door het klokkengelui; optisch door de kerktorens die boven alles uitstaken... De “gewone” christen liet zich domineren, want hij kon nauwelijks lezen of schrijven en beschikte over weinig betrouwbare informatie. Maar voor de zelfbewuste burger/gelovige was dat vaak voldoende om tot rebellie over te gaan.

Het was ook de tijd van echte, maar ook van dwangmatige vroomheid, waardoor de gelovigen door goede werken hun zielenheil moesten veiligstellen. Er waren de grote feesten en kleurige kerkdiensten, soms echt, soms façade. Maar in die tijd, die vaak afgeschilderd werd als “duister en donker”, waren toch tastbaar aanwezig: het evangelie, de inwijdingsrite (doop), de gezamenlijke viering in de kerk en de navolging van Christus, met hier en daar aanslibbels, vervalsingen en uitwassen. Er waren toen talloze gelovigen die in het dagelijkse leven zonder enige ophef hun leven in navolging van Christus leefden. Ze zetten zich werkelijk in voor de zwakken en gemarginaliseerden, voor hongerenden, vreemdelingen, zieken en gevangenen. Naastenliefde werd echt met de grote N toegepast.

Maar de wereld van de begijnen was volgens het ongeschreven ideaal van de kerk een wereld die door priesters, monniken, nonnen en hun kuisheidsideaal werd bepaald. Zij namen dan ook op de sociale ladder de hoogste plaatsen in, omdat zij zonder huwelijk en privébezit al hier op aarde het hemelrijk vertegenwoordigden. Men liet toe dat man en vrouw zich verenigden met hun lichamen, maar dan alleen binnen het huwelijk en met het oog op de voortplanting. Want het lichaam werd toen als een heilige tempel beschouwd. Het begijnenwezen bood een derde weg: noch klooster, noch huwelijk.

De maatschappij werd in de middeleeuwen sterk gedomineerd door de man. Toch slaagden vrouwen erin als machthebbers een belangrijke rol te spelen en hoge adellijke dames konden, zelfs als weduwe, belangrijke politieke invloed uitoefenen. Zelfs als vrouwen vrij en niet bazig waren, was er van rechtsgelijkheid met de man geen sprake. Ze mochten geen land in leen geven en evenmin een juridische eed afleggen. Wel waren ze vrij van dienstplicht. Binnenshuis en binnen het gezin was de heer des huizes de baas. In de grote opkomende steden hadden de vrouwen meer carrièremogelijkheden dan op de buiten: in handwerk, detail- en groothandel. Maar ook daar hadden ze geen gelijke rechten, gelijke beloning of bescherming, noch politieke medezeggenschap.

De kerk heeft door haar theologie van het huwelijk de positie van de vrouw sterk verbeterd. Voor een huwelijk was nu een tweezijdige wilsverklaring noodzakelijk en consensus tussen beide partners. Anderzijds bleef de man meer macht uitoefenen. En het kerkelijk recht schrijft de ondergeschiktheid van de vrouw aan de man voor onder verwijzing naar het natuurrecht.

De ideale vrouw voor de kerk was de non. Van alle kerkelijke ambten bleef de vrouw uitgesloten, zelfs het preken werd haar verboden, gezien de aantrekkingskracht van de vrouwvriendelijke katharen en waldezen. Wel kregen ongehuwde vrouwen en weduwen dankzij het klooster de ruimte om zich binnen het kader van de kerk breder te ontplooiën dan in het dagelijkse leven daarbuiten. Niet zelden schiep de kerk daarmee de voorwaarde tot een volwaardig en zinvol bestaan, met rijke mogelijkheden tot geestelijke ontplooiing en een nieuw vrouwelijk zelfbewustzijn. Een enkele keer werden de nonnen ook actief in de kerkelijke politiek: Hildegard von Bingen, Birgitta van Zweden, Catharina van Siena en later Theresa van Avila waren vrouwen die aldus een buitengewone charismatische autoriteit verwierven.

Het verschijnen van de Heilige Geest aan de Heilige Theresa van Avila, P.P. Rubens, 1612-1614

Ook in de mystiek speelden vrouwen een bijzondere rol. Zo was er een Duitse, Italiaanse, Vlaamse, Engelse, Spaanse en Franse mystiek. De mystiek van zowel mannen als vrouwen was een reactie op de toenemende secularisatie van de kerk in de late middeleeuwen en op het feit dat vroomheid steeds sterker een kwestie van uiterlijk vertoon werd. De mystiek bood

naast spirituele ervaring ook geestelijke vrijheid ten opzichte van de kerkelijke instanties, goede werken en knellende dogma's. Niet te verwonderen dat de officiële kerk wantrouwig stond tegenover de mystiek. Grote mystici als Theresa van Avila en Johannes van het Kruis kregen te maken met de inquisitie. En de mystieke begijn Marguerite Porete eindigde zelfs op de brandstapel in Parijs. Ook de begijnen en hun mannelijke tegenhangers, de begarden, werden van ketterij beschuldigd door het Concilie van Vienne (1311). De mystiek bleef echter een randverschijnsel van de heersende kerk, zonder er enige belangrijke invloed op uit te oefenen.

De Mariaverering, die van hellenistisch-Byzantijnse oorsprong is, bereikte haar hoogtepunt in de 11de en 12de eeuw, vooral onder invloed van de cisterciënzermonnik Bernardus van Clairvaux. De nadruk kwam vooral te liggen op Maria's kosmische rol als maagdelijke moeder en hemelkoningin. De sympathieke menselijke vrouwenfiguur van Maria was uiterst geliefd onder de eenvoudige liederen, die verdrukten en gemarginaliseerden. Het *Ave Maria*, uit het Nieuwe Testament, groeide samen met het *Onze Vader* uit tot de populairste gebedsvormen van de middeleeuwen.

Robert baron Stouthuysen